

BIULETYN KPZK PAN

Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk
Zeszyt 273, rok 2019, s. 29-43

EWA ŁAŻNIEWSKA

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Wydział Ekonomii,
Katedra Polityki Gospodarczej i Samorządowej;
Al. Niepodległości 10, 60-967 Poznań; ewa.lazniewska@ue.poznan.pl

**PRZESTRZENIE SZANS ROZWOJOWYCH
I ODPORNOŚĆ
A ZRÓŻNICOWANIE REGIONALNE**

Abstract: Opportunity Space for Regional Economic Growth and Economic Resilience. Diversification of Polish Regional Space. The problem of regional diversity is the subject of a broad scientific discourse. The dynamics of territory development is connected with many factors. Among them, the so-called spaces for development opportunities of individual units and resilience issues for external factors of regions. The author discusses the diversity of individuals from the point of view of these two factors. It indicates future directions of regional research, which will show why regions at the start with potentially the same structure are developing completely differently and why in most cases resistance is associated with innovation and in the case of Polish regions it is not.

Keywords: Economic resilience, regional diversification, innovationa, Economic Development: Urban,

JEL codes: O11, O25, O31, O57

Wprowadzenie

Prace naukowe oraz ekspertyzy gospodarcze stoją nadal przed bardzo ważnym wyzwaniem, wyjaśnienia nowych przyczyn zróżnicowań regionalnych. W ciągu ostatnich dziesięciu lat coraz częściej w różnych analizach

ekonomicznych, niekoniecznie tych z obszaru regionalistyki, bardzo ważne miejsce zajmują prace, których wyniki opierają się na prezentacji danych regionalnych [Steen *et al.* 2018]. Badania regionalne wpisują się w ogólne kierunki badań ekonomicznych, które sformułowane zostały w następujących punktach: prawdopodobieństwo przełomu, kwestia tożsamości, perspektywy wieloparadygmatowości, problem granic oraz zagadnienie interdyscyplinarności [Gorynia 2018]. Wśród polskich badaczy zajmujących się wyjaśnieniem różnicowań regionalnych należą m.in.: G. Gorzelak, A. Klasik, L. Wojtasiewicz, A. Churski, T. Stryjakiewicz z zespołem, A. Olechnicka, M. Smętkowski i wielu innych badaczy, których trudno wszystkich w tym miejscu przytoczyć z imienia i nazwiska. Prace tych autorów stanowią solidne podwaliny do dalszych badań i poszukiwań nowych przyczyn różnicowań regionalnych. Warto podkreślić, że w różnych rozważaniach ekonomicznych zwłaszcza tych natury makro- i mikroekonomicznej autorzy sięgają do różnych analiz na poziomie mezoekonomicznym, co bardzo wzbogaca analizowany problem o nowe wnioski. Prezentowane rozważania w opracowaniu mają charakter mezoekonomiczny, ale źródło różnicowań regionalnych wynika z uwarunkowań na poziomie mikroekonomicznym i makroekonomicznym.

Często w analizach regionalnych dotyczących różnicowań regionalnych sięga się do studiów interdyscyplinarnych. Szczególnie docenia się współpracę odległych na pozór obszarów nauki, aby osiągnąć rezultat badawczy, który może mieć charakter naukowy lub pragmatyczny. Dla zobrazowania procesów dynamicznych, w obszarze badań regionalnych, działają często zespoły interdyscyplinarne. Cennym doświadczeniem w tym zakresie jest współpraca ekonometryków przestrzennych i regionalistów. W tym miejscu można przytoczyć pracę Kopczewskiej zespołową o specjalizacji [Kopczewska *et al.* 2017]. W takim kompleksowym podejściu analitycznym istnieje szansa na przeprowadzenie szerokich studiów empirycznych.

Należy zauważyć, że w ostatnich latach wzrasta popularność badań różnicowań regionalnych przez pryzmat danych sięgających do konkretnych problemów np. rozwoju energetycznego, technologicznego, środowiska naturalnego itp.. Jedną z przyczyn tak szerokiego zainteresowania badaczy poziomem regionalnym, jest bardzo duży postęp w sferze gromadzenia danych regionalnych, ich dostępności, technologii zbierania danych oraz rozwoju metod statystycznych i wizualizacyjnych. Na Kongresie Statystyków Polskich, z okazji 100-lecia GUS-u, w lipcu 2018 r. zidentyfikowano wyzwania, jakie stoją przed statystyką regionalną. Wskazano m.in. na potrzebę zmiany skali badania – większa szczegółowość informacji, szybsze dostarczanie danych,

dane umożliwiające podejmowanie decyzji zarządczych, lepsze dopasowanie form prezentacji danych do odbiorców, budowa społeczności dla rozwoju badań statystycznych, reagowanie na potrzeby interesariuszy i utrzymanie kontaktu z nimi, prowadzenie prac eksperymentalnych, wdrażanie nowych badań do produkcji statystycznej (prezentacja Dominika Rogalińska, Dyrektor Departamentu Badań Przestrzennych i Środowiska). Zadeklarowano na Kongresie podążanie instytucji statystycznych za obecnymi potrzebami i trendami. Oczywiście, że nadal istnieją pewne luki w zasobie informacji, ale widoczny jest stały postęp w dostępie do danych.

Zasadniczą przyczyną narastających nierówności w rozwoju regionalnym, zdiagnozowaną w wielu pracach badawczych jest to, że zależą one w coraz większym stopniu od działań opartych na wiedzy, które dążą do obszarów metropolitalnych ze względu na gospodarkę aglomeracyjną, dopasowanie umiejętności i transfer wiedzy. Regiony peryferyjne borykają się z odnalezieniem swojej specjalizacji lub niszy ekonomicznej. Są często skazane na zastój, ze względu na brak perspektyw dla ludzi młodych oraz liczne problemy gospodarcze. Inne przyczyny zróżnicowań regionalnych można upatrywać w: dynamice rozwoju regionalnego, umiejętności powrotu na ścieżki wzrostu, a przede wszystkim innowacyjności jako źródle transformacji regionalnej regionów słabiej rozwiniętych. Są to problemy często dyskutowane w literaturze, ale mechanizmy czasami nie są w pełni wyjaśnione. Ciekawe z punktu widzenia badawczego jest to, że mimo dość podobnych parametrów diagnostycznych (np. wielkości regionu, struktury, zasobów ludzkich, kapitałowych, infrastruktury itp.) na starcie, regiony mają różne ścieżki rozwojowe [Grillitsch, Markus 2018], tego typu badań nie znajdziemy w literaturze.

Głównym celem opracowania jest pokazanie, jak przestrzenie wykorzystania szans i możliwości rozwojowych oraz jak odporność regionalna przekłada się na zróżnicowanie regionalne. Postawiona **teza** w pracy brzmi następująco, zróżnicowanie regionalne wynika z wykorzystania przez regiony przestrzeni szans i możliwości rozwojowych oraz z samej odporności regionów na czynniki egzogeniczne. Dotychczasowe ścieżki rozwoju zwiększają prawdopodobieństwo osiągnięcia celu strategicznego przez regiony. Wyżej gospodarczo rozwiniętym regionom jest łatwiej wykorzystywać szanse i możliwości, bo ich zasoby w postaci wiedzy, kapitału itd. są konkurencyjne w przestrzeni gospodarczej.

W opracowaniu ograniczono rozważania do dwóch aspektów wpływających na rozwój regionalny, które stanowią bardzo obszerny temat dyskursu wśród regionalistów. Pierwszym z nich jest wpływ ścieżek rozwoju na zróż-

nicowania regionalne, a drugim jest odporność regionów na czynniki negatywne ze środowiska egzogenicznego. Zdiagnozowano także główny obszar zainteresowań w badaniach regionalnych poprzez mapy pojęciowe.

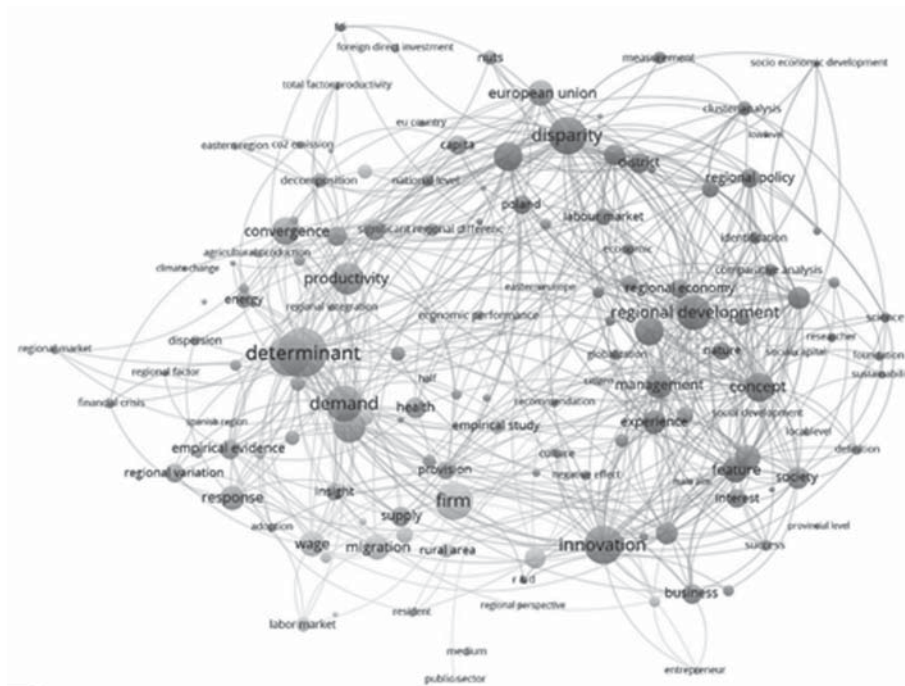
W tekście wykorzystano literaturę polską i zagraniczną oraz program Vosviewer do wykonania map pojęciowych.

1. „Przestrzenie szans i możliwości” rozwojowych regionów w kontekście zróżnicowań regionalnych

Samo podejście do procesów rozwoju regionalnego nieustannie się zmienia, tzn. dostrzega się nowe czynniki, które mogą w dużym stopniu zmienić lub wręcz odwrócić istniejące tendencje. Rozwój regionalny jest procesem zachodzącym w szerszej przestrzeni lub w granicach pojedynczego regionu i ma charakter nieliniowy, co wynika ze specyfiki zasobów endogenicznych poszczególnych terytoriów i ich relacji z otoczeniem [Dominiak *et al.* 2018] oraz pewnych właściwości samego regionu, które można nazwać „kreatywnością samego regionu”. Przez *kreatywność* rozumie się dużą aktywność i umiejętność w poszukiwaniu nowych ścieżek rozwoju, aby to one stały się silną stroną regionu. Należy jednak pamiętać, że w dobie gospodarki opartej na wiedzy istnieje bardzo duża dynamika całego systemu gospodarczego i trudno przewidzieć niektóre scenariusze rozwoju regionalnego. Ciekawe z punktu widzenia badawczego byłoby zbadanie ścieżek wzrostów tych regionów, które swój rozwój nie opierały na istniejącej strukturze przemysłu, zasobach, instytucjach. Nowe ścieżki rozwoju mogą wiązać się z powstawaniem nowych gałęzi przemysłu, które mogą być związane z nowymi przełomami naukowymi lub też np. z modernizacją istniejących gałęzi przemysłu. Obecnie w Niemczech są wspierane obszary przemysłu, które dopiero w przyszłości rokują na umocnienie swojej pozycji. To podejście jest zapewne strategiczne, bo wynika z założenia, że budowa takiej pozycji zajmuje wiele lat. Lokalni aktorzy działając w taki sposób starają się wykreować nowy przemysł, który nie musi być związany z historyczną ścieżką rozwoju, ale może bazować i najczęściej bazuje na zasobach wypracowanych w historycznym okresie. Zdecydowanie kompetencje i umiejętności oraz doświadczenie kapitału ludzkiego są bardzo ważnymi elementami w procesie rozwoju regionalnego, ale nie musi oznaczać rozwoju takich samych ścieżek, jak w przeszłości. [Martin, Sunley 2010]. Czynnikiem rozwoju regionalnego to składnik, własność lub zdarzenie oddziałujące na region [Dominiak *et al.* 2018].

Narastające zróżnicowanie regionalne jest ciągle bardzo ważnym, aktualnym i trudnym problemem do rozwiązania oraz stanowi istotne wyzwanie także dla współczesnych społeczeństw. Obszary peryferyjne są zdecydowanie mniej zróżnicowane oraz atrakcyjne dla inwestorów np. kapitału ludzkiego w kontekście poszukiwania miejsca. Pracy, stąd też widocznym problemem w skali krajów, również tych wysoko rozwiniętych, jest kwestia wyludniania się obszarów peryferyjnych. Często takie regiony oparte są na tradycyjnym przemyśle przeżywają dość duże trudności z ponownym odnalezieniem swojego miejsca we współczesnej gospodarce. Na rzecz rozwoju obszarów metropolitalnych wpływ mają także procesy łączenia się w przestrzeni różnych aktorów, co wzmacnia znacznie ich pozycję. Regiony metropolitalne mają także wiele rozwiniętych specjalizacji, w przeciwieństwie do regionów peryferyjnych.

Ciekawe z punktu widzenia badawczego jest dokonanie systematycznego przeglądu piśmiennictwa dotyczącego zróżnicowania regionalnego jako ter-

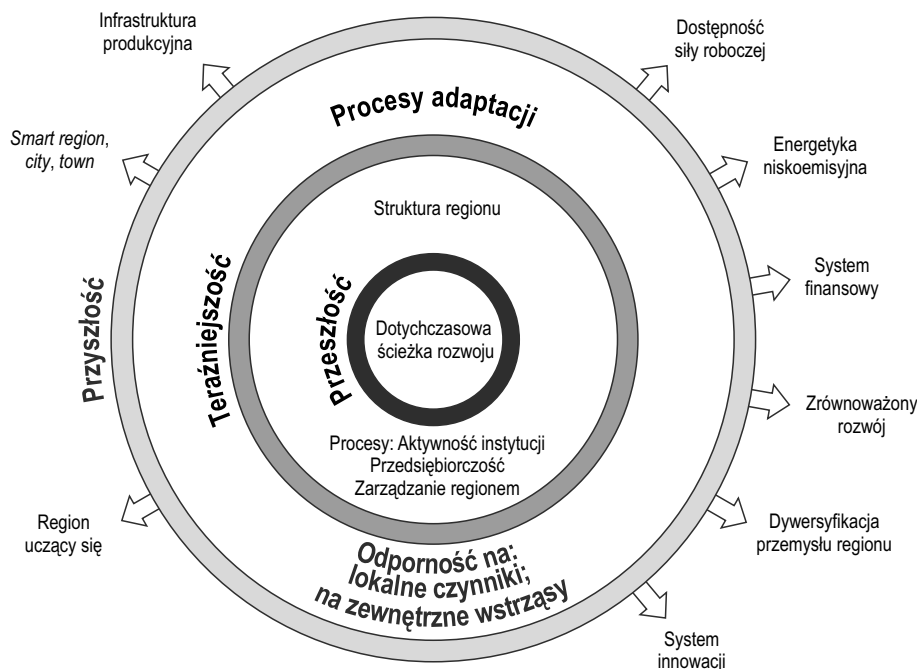
Ryc. 1. Mapa pojęciowa wykonana na bazie Web of Science

Źródło: Opracowanie własne (ryc. 1, 2).

minu funkcjonującego w tytułach prac naukowych, tworząc mapy pojęciowe. Takie podejście pozwala na zapoznanie się różnymi kontekstami, w jakich analizowana jest kwestia zróżnicowania regionalnego. Z tej mapy widać wyraźnie, że istnieje bardzo szeroki wachlarz rozważań o zróżnicowaniach regionalnych. Analiza pokazuje zestawienie 23 299 artykułów w bazie Web of Science, na podstawie wybranego terminu wyszukiwania: *regional differences*. Analiza została przeprowadzona w programie VOSviewer (ver. 1.6.6). Minimalna liczba współwystąpień grupy wynosi 5. Wielkość etykiety oraz koła reprezentujących grupy tematyczne wskazuje na częstość występowania danej grupy tematycznej – im większa waga danej grupy tematycznej, tym większa etykieta i koło. Kolory zależą od klastra, do którego należy dana grupa tematyczna. Linie między kołami reprezentują powiązanie między grupami.

Na ryc. 2 widać, że zostało wyodrębnionych pięć grup tematycznych o różnej tematyce. Interpretacja tego wykresu jest następująca: im większa liczba grup tematycznych znajduje się blisko danego punktu oraz im większa jest waga sąsiadujących grup, tym kolor zbliża się do czerwonego a oddala od niebieskiego. Można z tego wnioskować, że obszary analityczne powiązań zróżnicowań regionalnych są bardzo rozległe. Należy podkreślić, że klasyczne wyjaśnienia procesu polaryzacji nie przynoszą oczekiwanych rezultatów. Pojawienie się nowych czynników staje się podstawą do wystąpienia nowych wątków rozważań, takich jak: *smart city*, *smart specialisation*, *economic resilience*, *Industry 4.0* itd. Z przedstawionego wykresu widać, że wyjaśnienie zjawisk zróżnicowań wymaga ciągłego monitorowania.

Jest sprawą oczywistą, że temat zróżnicowań regionalnych i ich podłoża jest ciągle aktualny i otwarty. Systematycznie w literaturze odkrywano nowe uwarunkowania wpływające na kształtowanie się odmiennych ścieżek rozwoju. Wiadomo, że nawet przy założeniu, że dwa regiony mają bardzo podobne zasoby (np. wielkości regionu, infrastrukturę, zasoby kapitałowe czy strukturę przemysłową), ich ścieżki rozwoju mogą być często inne i różnią się od siebie. Można by zadać sobie pytanie: jakie jest podłoże tych zróżnicowań? Co na to wpływa i co może potencjalnie wpłynąć na lepszy wynik gospodarczy? Jedną z ciekawych w tym obszarze interpretacji są wnioski Grillitscha [Grillitsch, Sotarauta 2018], który stawia sobie za cel badawczy omówienie wpływu dawniejszej ścieżki rozwoju, obecnej oraz przyszłości na kształtowanie się trajektorii rozwojowych. Uważa, że przeszłość rozwojowa regionu może oznaczać tzw. przestrzeń możliwości, którą wykorzystują aktorzy regionalni i która jest uzależniona od instytucji kształtujących jej rozwój.

Ryc. 2. Przestrzeń szans i możliwości rozwoju regionu

Dyskurs w literaturze przedmiotu wokół wpływu dotychczasowej ścieżki rozwoju na kształtowanie się przyszłych dróg rozwoju opiera się na stwierdzeniu, że przestrzeń szans jest mniej lub bardziej otwarta poprzez warunki wstępne. Większe otwarcie tej przestrzeni związane jest z historycznym rozwojem, im on był silniejszy gospodarczo, tym można domniemywać, że możliwości rozwoju są znacznie większe niż w przypadku innych słabych gospodarczo regionów.

Przez historycznie ukształtowane procesy przestrzeń do rozwoju społeczno-gospodarczego jest zróżnicowana i może się różnić przede wszystkim w tych obszarach, w których regiony czerpały swoją rentę z tytułu posiadania pewnych specjalnych zasobów, lokalizacji, pełnienia funkcji administracyjnych, naukowych i innych. Przestrzeń rozumie się jako zróżnicowane zasoby i kompetencje kapitału ludzkiego. Do rozwoju bardzo ważna jest struktura gospodarki (np. dywersyfikacja przemysłu, globalne sieci, instytucje, infrastruktura itp.) oraz zachodzące procesy. We współczesnych ścieżkach rozwoju istotną rolę odgrywają zasoby technologiczne, regionalne systemy

wsparcia dla innowacji i przedsiębiorczości. Z punktu widzenia charakteru uprzemysłowienia regionu, mogą one przybierać formę wyspecjalizowanych lub zdywersyfikowanych. Regiony wyspecjalizowane w jednej branży mogą uznać dywersyfikację opartą na powiązanej lub niepowiązanej odmianie za najbardziej prawdopodobną formę rozwoju nowych ścieżek, ponieważ pozwalają im ponownie wykorzystać swoje istniejące kompetencje w działalności o większej wartości dodanej, unikając jednocześnie sprzeciwu obecnych firm [Trippel *et al.* 2017]. Z kolei różnorodność sprzyja powstawaniu nowych gałęzi przemysłu. W odniesieniu do regionów peryferyjnych często najbardziej korzystne jest poprawienie swojej pozycji w globalnych sieciach produkcyjnych lub importowanie ścieżek spoza regionu [Grillitsch 2016].

Z punktu widzenia wykorzystania szans, jakie niesie ze sobą przestrzeń możliwości konieczne jest uruchomienie działań w trzech obszarach [Grillitsch, Sotarauta 2018]:

- przedsiębiorców, którzy gotowi będą na podjęcie wyzwań i będą w stanie dostrzec potencjalne możliwości;
- instytucji, które sprawnie będą działały i tworzyły ekosystem, w którym przedsiębiorcy będą podejmować wiele działań na rzecz innowacyjnych ścieżek i nowych rozwiązań w obszarze informacyjnym, szkoleniowym oraz organizacyjnym;
- zarządzania systemem (regionem), co może przynieść wymierne efekty w różnych poziomach gospodarczych.

Wymienione trzy warunki, które powinny zostać spełnione, aby sprawniej funkcjonował region i wykorzystywał swoje przestrzenie możliwości, nie gwarantują w pełni sukcesu, który jest dość trudny do zidentyfikowania. Dlatego postuluje się także uzupełnienie analiz strukturalnych o badania zorientowane na proces, które dadzą nam wiedzę o dynamice na poziomie mikroekonomicznym. Konieczne są działania w celu:

- rozpoznania ekosystemu przedsiębiorców dla zidentyfikowania sposobu, w jakim oni poszukują w przestrzeni szans;
- określenia, w jaki sposób wiążą się historyczne ścieżki i umożliwienia budowy przestrzeni szans;
- zidentyfikowania procesów powstawania nowych strategii wśród przedsiębiorców oraz w jaki sposób podejmują wspólne działania (pozytywne, negatywne).

To co różni to podejście, to sposób oddolny spojrzeniu na struktury, instytucje i procesy, które uzupełniają dominujący pogląd z góry [Uyarra *et al.* 2017].

2. Odporność jako jeden z czynników determinujących zróżnicowanie regionalne

Jak zostało we wstępie wspomniane, zdaniem autorki, odporność regionalna oraz zdolności adaptacyjne są bardzo ważnym czynnikiem związanym ze zwiększaniem się lub zmniejszaniem zróżnicowań regionalnych. Samo pojęcie *odporności regionalnej* nie jest w literaturze dość jednoznacznie interpretowane, co więcej bogactwo różnych pobocznych towarzyszących zjawisk związanych z tym terminem jest bardzo rozległe. *Odporność* rozumiana jest jako wewnętrzna własność systemu lub może być rozumiana jako interakcja między systemem a jego kontekstem. Najczęściej jednak pod pojęciem *regionalnej odporności* rozumie się reakcję systemu gospodarczego na wstrząsy krajowe lub międzynarodowe. W naukach społecznych, ogólnie, pojęcie regionalnej odporności wiąże się z adaptacją regionu i ma ono silne powiązania z ewolucyjną gospodarką i ewolucyjną geografiami ekonomiczną, jako nurtem w teorii rozwoju regionalnego. Powstaje pytanie, dlaczego koncepcja odporności staje się tak popularna w dobie współczesności? Odpowiedź na to pytanie można zamknąć w stwierdzeniu, że wynika to z niepewności i odczuwanego braku bezpieczeństwa funkcjonowania rozwoju i ciągłej ewolucji czynników rozwoju regionalnego, a stąd dążenie do poszukiwania formuł na adaptację i przetrwanie. W tym kontekście, wykorzystanie tej koncepcji może pochodzić zarówno ze zwiększonego ryzyka (ekonomicznego, politycznego i środowiska naturalnego), jak i z postrzegania procesu powiązanego z globalizacją, jako ułatwiającego przekraczanie granic regionów. Ich następstwa potraktowano, jako zewnętrzne [Christopherson, Michie 2010].

Odporny region odnosi sukces ekonomiczny, gdy prawdopodobieństwo takiego sukcesu zapewnione w długim okresie będzie silnie zależeć od jego zdolności adaptowania się do zmieniających się uwarunkowań w czasie i dostosowania się do wstrząsów zewnętrznych. Jednak z tym wiąże się pytanie, które czynniki umożliwiają regionowi dostosować się i zaadaptować się w czasie? Czynniki te pochodzą z kilku obszarów, ale relatywna ważność każdego czynnika może okazać się odmienna pomiędzy regionami i w czasie. Ogólnie w przeszłości pomocne dla zapewnienia odporności regionowi były następujące z nich:

- 1) silny regionalny system innowacji,
- 2) siła czynników, które tworzą „region uczący się” [Christopherson, Michie 2010]
- 3) nowoczesna infrastruktura produkcyjna (np. transport),

- 4) wykształcona, innowacyjna i przedsiębiorcza siła robocza,
- 5) wspierający system finansowy dostarczający niespekulacyjnego kapitału,
- 6) zróżnicowana struktura gospodarki, nie koncentrująca się na jednej branży [Christopherson, Michie 2010].

W odniesieniu do miast, odporność analizowana jest w kontekście lokalnych problemów, takich jak klęski żywiołowe, krajowe konsekwencje zmian klimatu, odporność sieci komunikacyjnych wewnątrz miasta: innymi słowy, koncentrują się na specyficznych kwestiach dotyczących lokalnych konsekwencji i odporności, w tym przypadku są ukierunkowane na wstrząsy oddolne. W przeciwieństwie do tego podejścia, badania nad odpornością regionalną koncentrują się na zewnętrznych wstrząsach dla regionów, takich jak recesja gospodarcza, ograniczenia handlu międzynarodowego, kryzysy światowe itd. Dwa dyskursy odpornościowe (miejskie i regionalne) kładą nacisk na dwie różne skale pochodzenia szokowego: badania odporności na obciążenie miejskie dotyczą lokalnych wstrząsów, podczas gdy regionalne badania odporności uwzględniają wstrząsy krajowe lub międzynarodowe jako główne czynniki stresogenne.

Badania przeprowadzone przez Bristow [Bristow, Healy 2017a] potwierdzają powszechnie przyjęty pogląd, im większa jest innowacyjność danego regionu, tym większe prawdopodobieństwo, że będzie bardziej odporny wobec kryzysu gospodarczego. Kamieniem milowym w badaniu jest uzupełnienie tej hipotezy o nową wartość dodaną w postaci wniosków dotyczących związków pomiędzy innowacyjnością a odpornością. Inspirują one do podjęcia dużo szerszych badań. Najciekawsze z nich to [Bristow, Healy 2015]:

- Regiony są częścią większych systemów gospodarczych, z którymi dzielą wzrost i spadek. Tak więc warunki makroekonomiczne narodów i ograniczenia nałożone przez udział w ponadnarodowej unii walutowej mogą mieć istotny wpływ na trajektorie rozwoju regionalnego [Camagni, Capello 2013].
- W regionach innowacyjnych jest większa zdolność podmiotów w regionie do uczenia się od wcześniejszych wstrząsów do szybkiego i skutecznego reagowania w przypadku kryzysu i dokonywania wyborów, które zwiększają jego zdolność radzenia sobie.
- Społeczny aspekt innowacji odnosi się do zbiorowego procesu uczenia się między kilkoma działami firmy, a także do zewnętrznej współpracy z innymi firmami i dostawcami wiedzy.
- Różnice w instytucjonalnych walorach i otoczeniu regionu, relacje i powiązania między jego uczestnikami i innymi istotnymi możliwościami gospodarczymi oznaczają, że innowacje są silnie zlokalizowane i są osa-

dzone terytorialnie a nie pozbawione miejsca. Regiony o słabych instytucjach często wykazują niesprzyjające systemy badań i innowacji. Są to systemy charakteryzujące się chudością organizacyjną, blokowaniem upadających sektorów i przestarzałych technologii, fragmentacją (która hamuje tworzenie sieci i wymianę wiedzy) oraz słabą zdolnością reagowania na zmiany i skutkami [Weber KM 2012].

- Skuteczny proces poszukiwania lub odkrywania przedsiębiorczości kładzie nacisk na syntezę wiedzy przedsiębiorczej od szerokiego grona osób i organizacji i jest procesem prób i błędów, a także sukcesu i porażki [Foray 2014].
- Specyfika polskiego doświadczenia jest silnie uzasadniona, podobnie jak dalsza praca nad rozpoznaniem znaczenia innych czynników w kształtowaniu odporności gospodarczej. Istnieje potrzeba konstruowania bogatszych mierników zdolności innowacyjnej uwzględniającej czynniki biznesowe i instytucjonalne. Sformułowanie tego wniosku wynikało z faktu, że we wszystkich krajach europejskich istnieje silna korelacja pomiędzy innowacyjnością a odpornością, tylko w polskich regionach ten związek nie znajduje odbicia.
- Odporne gospodarki prawdopodobnie będą dysponować zwinnymi systemami innowacji, które promują nowe kombinacje działań, w których organizacje są skłonne akceptować ryzyko, a także w których zdolność adaptacyjna jest wbudowana w zachowanie i reakcje kluczowych podmiotów w regionie. Im więcej wyborów dostępnych jest po uderzeniu, tym większe jest prawdopodobieństwo, że jeden z tych wyborów zapewni pozytywną i skuteczną drogę przez kryzys, a nawet nową ścieżkę poza nim.

Podsumowanie

Różna dynamika rozwoju regionalnego ma swoje konsekwencje w zwiększających się zróżnicowaniach regionalnych. Jak wynika z przeprowadzonych analiz, problem jest bardzo złożony i wymaga prowadzenia prac analitycznych przez zespoły naukowców zwłaszcza na poziomie mikroekonomicznym, które mogą się przyczynić do poznania różnych nowych czynników wpływających na procesy polaryzacji. Zaprezentowane rozważania skoncentrowane były na dwóch istotnych uwarunkowaniach rozwoju regionalnego tzn. wykorzystaniu możliwości i szans rozwojowych oraz sile odporności regionalnej, która może być analizowana w dwóch wymiarach: lokalnym i na zewnętrzne wstrząsy. Rycina 2 łączy badane obszary w całość i wskazuje na przyczyny zróżnicowań, które wynikają z niewykorzystania

przez system wewnętrznych możliwości rozwoju i odporności. Jest to ważne z punktu widzenia oparcia się na wstrząsy zewnętrzne, które mogą doprowadzić do negatywnych skutków i lokalnych wstrząsów, które mają bardzo duże znaczenie dla rozwoju ośrodków miejskich i ich częstotliwość jest wysoka. W nawiązaniu do podanych na początku nowych czynników wpływających na zróżnicowania regionalne szczególnie ciekawe z punktu widzenia poznawczego są takie czynniki, jak: dostępność siły roboczej, infrastruktura produkcyjna, dostępność do źródeł energii zwłaszcza odnawialnej, zasoby wiedzy w regionie, dywersyfikacja przemysłu w regionie itp. Te elementy mogą zostać wykorzystane lub niewykorzystane w sposób właściwy dla rozwoju regionu w przyszłości. Jednym z ważnych czynników determinujących rozwój jest szeroko rozumiana odporność na wstrząsy, o których w sposób bardzo syntetyczny była mowa w opracowaniu. Dotychczasowa ścieżka rozwoju jest ważna, ale nie przesądza ona w długim okresie o konkurencyjności regionu w perspektywie międzynarodowej.

Z przeprowadzonych rozważań widać, że niektóre regiony rozwijają się bardziej niż inne o podobnych wstępnych uwarunkowaniach strukturalnych, ponieważ potrafiły, w taki czy inny sposób konstruować i wykorzystywać przestrzeń szans i możliwości, które są wbudowane w istniejące uwarunkowania przemysłowe, sieci lokalne i globalne, regionalny system wsparcia innowacji i przedsiębiorczości, a także rozwiązania instytucjonalne właściwe dla danego regionu.

Pojęcie przestrzeni szans dla rozwoju współczesnych regionów w czasie można określić przez dotychczasową ścieżkę rozwoju, przez współczesne uwarunkowania rozwoju do wizji rozwoju kształtowanej w przyszłości. Bardzo ważne jest dla tego rozwoju nowatorskie połączenie wiedzy regionalnej i ponadregionalnej, zasobów i instytucji. Szczególnie ważne z punktu widzenia koncepcji funkcjonowania systemów lokalnych rozwiązania typu *smart city* i *town*. Bardzo ważne jest odkrywanie nowych ścieżek rozwojowych, niekoniecznie nawiązujących do już istniejącej ścieżki. Innowacyjna przedsiębiorczość w sensie Schumpetera oznacza chęć wejścia w nieznany obszar. Niestety możliwości rozwojowe nie są jednolicie rozłożone w czasie i przestrzeni. Czynnikiem, które warunkują wiele zmian jest kwestia przywództwa w regionie oraz instytucji, które mogą odgrywać istotną rolę we wspieraniu przedsiębiorczości. W ten sposób mogą powstawać nowe ścieżki rozwoju.

Ważne dla rozwoju regionu są jego zdolności odpowiedniego reagowania na zewnętrzne naciski (tzw. krótkotrwała odporność) i długoterminowej zdolności adaptacyjnej lub zdolności uczenia się, którym towarzyszy zdol-

ność rządów do angażowania się w działania i procesy wdrażania odpowiednich polityk i strategii oraz uczenia się przez społeczeństwo (tzw. długoterminowa odporność). W takim kontekście pojęcie odporności pokazuje, że regiony powinny mieć np.: różnorodne przedsiębiorstwa, instytucje i źródła energii, zdolność dostosowywania się do zmieniających się warunków środowiskowych, zdolność do reorganizacji w przypadku szoku, bogaty wachlarz lokalnych działań, elementy społeczeństwa obywatelskiego oraz duch współdziałania itp. Innymi słowy, wśród czynników wpływających na dostosowanie i adaptację regionu można wymienić zdolności dające siłę i regionalny system uczenia się innowacji, nowoczesną infrastrukturę, wysoko wykwalifikowaną siłę roboczą, innowacyjność i skłonność do angażowania się w przedsiębiorczość, odpowiednio finansowane systemy i zróżnicowane podstawy sektorowe [Martin, Sunley 2010].

Z punktu widzenia przeprowadzonych analiz ciekawe byłoby zbadanie regionalnych ścieżek wzrostu polskich regionów, które odbiegają od tego, czego można by się spodziewać ze względu na istniejącą strukturę przemysłową, regionalną strukturę wsparcia dla innowacji i przedsiębiorczości oraz rozwiązania instytucjonalne. Polskie regiony mają bardzo zróżnicowane ścieżki rozwoju, które zazwyczaj nie są dokładnie rozważane w badaniach, bo uważa się je za stochastyczne. Należy podkreślić, że główna przyczyna zróżnicowań leży w strukturalnej charakterystyce regionu.

Bristow [Bristow, Healy 2017b] bada empiryczną analizę związku między regionalnymi zdolnościami innowacyjnymi a odpornością regionów europejskich na kryzys. Stwierdza, że regiony zidentyfikowane jako liderzy innowacji w czasie kryzysu znacznie częściej oparły się kryzysowi lub szybko się z niego wycofały, wyjątkiem są polskie regiony. Ta sytuacja wynika z istnienia różnorodnych determinant odporności, z których niektóre mogą odgrywać ważniejszą rolę niż inne w różnych kontekstach przestrzennych [Martin 2015]. Zdaniem Bristow nie ma dowodów na istnienie tzw. magicznej kuli, która sprawia że regiony są bardziej odporne na szoki zewnętrzne. Istnieją także różne cechy regionalne i krajowe, które mają wpływ na kształtowanie regionalnych zdolności do stawienia oporu i wyjścia z szoku. Tak jest w przypadku polskich regionów i istnieje uzasadnienie do zbadania tych specyficznych cech, które nie wynikają z innowacyjności a pozwalają na oparcie się kryzysowi.

Wszystkie regiony są częścią większych systemów gospodarczych, z którymi dzielą wzrost i spadek. Tak więc warunki makroekonomiczne narodów i ograniczenia nałożone przez udział w ponadnarodowej unii waluto-

wej mogą mieć istotny wpływ na trajektorie rozwoju regionalnego [Camagni, Capello 2013].

Opisane procesy będą znacznie się różnicować w zależności od wielkości regionu. W małym regionie peryferyjnym pojawienie się i rozwój nowych ścieżek uzależniony będzie od mobilizacji większej grupy firmy. Prezentowane koncepcje opierają się na założeniu, że nawet w małych społecznościach wiejskich rentowne przedsiębiorstwa dzięki wzmocnieniu procesu mogą pozytywnie wpłynąć na rozwój gospodarczy. Z tego założeniu wychodzą także decydenci w krajach wysoko rozwiniętych, jak np. Niemcy.

Literatura

- Bristow G., Healy A., 2015, *Crisis Response, Choice and Resilience: Insights from complexity Thinking*. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 8(2): 241-256, [<https://doi.org/10.1093/cjres/rsv002>].
- Bristow G., Healy A., 2017a, *Innovation and Regional Economic Resilience: an Exploratory Analysis*. The Annals of Regional Science, [<https://doi.org/10.1007/s00168-017-0841-6>].
- Bristow G., Healy A., 2017b, *Innovation and Regional Economic Resilience: an Exploratory analysis*. The Annals of Regional Science, [<https://doi.org/10.1007/s00168-017-0841-6>].
- Camagni R., Capello R., 2013, *Regional Innovation Patterns and the EU Regional Policy Reform. Toward Smart Innovation Policies*. Growth and Change, 44: 355-389, [<https://doi.org/10.1111/grow.12012>].
- Christopherson S., Michie P. T., 2010, *Regional Resilience: Theoretical and Empirical Perspectives*. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 3: 11-25.
- Dominiak J., Hauke J. A. N., Herodowicz T., Perdał R., Woźniak M., 2018, *Współczesne przemiany czynników rozwoju społeczno-gospodarczego*. June, Studia KPZK PAN, t. CLXXXIII, Warszawa..
- Foray D., 2014, *From Smart Specialisation to Smart Specialisation Policy*. Routledge 17: 492-507, [<https://doi.org/10.1108/EJIM-09-2014-0096>].
- Gorynia M., 2018, *Współczesne nauki ekonomiczne – tożsamość, ewolucja, klasyfikacje*. Referat wygłoszony na inauguracji roku akademickiego 2018/19.
- Grillitsch M., 2016, *Institutions, Smart Specialisation Dynamics and Policy*. Environment and Planning C: Government and Policy, 34: 22-37, [<https://doi.org/10.1177/0263774X15614694>].
- Grillitsch M., Markus S., 2018, *Following or Breaking Regional Development Paths: on the Role and Capability of the Innovative Entrepreneur*. Regional Studies (Mai) 3404: 1-11.

- Grillitsch M., Sotarauta M., 2018, *Regional Growth Paths: From Structure to Agency and Back*. Papers in Innovation Studies, (February), [<https://doi.org/10.13140/RG.2.2.12661.06888>].
- Kopczewska K., Churski P., Ochojski A., 2017, *Measuring Regional Specialisation: A New Approach*. Springer US.
- Kopczewska K., Churski P., Ochojski A., Polko A., 2017a, *Measuring Regional Specialisation: A New Approach*. (September): 1-466, [<https://doi.org/10.1007/978-3-319-51505-2>].
- Martin R., 2015, *On the Notion of Regional Economic Resilience: Conceptualisation and Explanation*. J Econ Geogr, 15(1): 1–42.
- Martin R., Sunley P., 2010, *The Place of Path Dependence in an Evolutionary Perspective*. The Handbook of Evolutionary Economic Geography, 438(4): 62-93, [<https://doi.org/10.1093/jeg/lbl012>].
- Steen M., Faller F., Fyhn Ullern E., 2018, *Fostering Renewable Energy with Smart Specialisation? Insights into European Innovation Policy*. Norsk Geografisk Tidsskrift, (January), [<https://doi.org/10.1080/00291951.2018.1554696>].
- Trippl M., Grillitsch M., Isaksen A., 2017, *Exogenous Sources of Regional Industrial Change*. Progress in Human Geography, 030913251770098, [<https://doi.org/10.1177/0309132517700982>].
- Uyarra E., Flanagan K., Magro E., Wilson J. R., Sotarauta M., 2017, *Understanding Regional Innovation Policy Dynamics: Actors, Agency and Learning*. Environment and Planning C: Politics and Space, 35(4): 559-568, [<https://doi.org/10.1177/2399654417705914>].
- Weber KM, R. H., 2012, *Legitimising Research, Technology and Innovation Policies for Transformative Change. Combining Insights from Innovation Systems and Multi-level Perspectives in a Comprehensive 'Failures' Framework*. Res Policy, 41: 1037-1047.